

Ontstaan, titel, vorm en plot van Mandevilles kernfabel: 'De morrende korf of Eerlijk geworden schurken'

Uit: Bernard Mandeville, *De fabel van de bijen* (2008), blz. 299-308

Tekst: zie *De morrende korf of Eerlijk geworden schurken*

Zie ook: 'Iupiter en de Honich Bijen':
kern van *De morrende korf of Eerlijk geworden Schurken*

Inleiding

De morrende korf, of Eerlijk geworden schurken is de vertaling van *The Grumbling Hive, or Knaves Turn'd Honest*, een pamflet van Bernard Mandeville dat op 2 april 1705 werd gepubliceerd. In 1705 verscheen er ook een illegale druk van. *The Grumbling Hive, or Knaves turn'd Honest* was niet het eerste fabelgedicht van Mandeville, die overigens ook andere gedichten heeft geschreven.

Omdat het pamflet niet door iedereen werd begrepen, besloot Mandeville 'de lezers (...) in te lichten over de werkelijke bedoeling waarmee dit gedicht werd geschreven' (*De wereld gaat aan deugd ten onder* (2006), blz. 19). Dit 'inlichten' gebeurde negen jaar later door middel van *Opmerkingen*. Met de letters A t/m V (zonder J en U) gaf hij het commentaar aan bij de 20 van *Opmerkingen* voorziene passages, die hij in 1714 uitgaf onder de titel *The Fable of the Bees*, 'De fabel van de bijen'. Aan de *Opmerkingen* gingen een *Preface*, 'Voorwoord', en een kort essay vooraf, getiteld *An Enquiry into the Origin of Moral Virtue*, dat als *Een onderzoek naar de oorsprong van de zedelijke deugd* is opgenomen in *De wereld gaat aan deugd ten onder* (2006), blz. 41 e.v.

Mandeville herzag zijn *Opmerkingen*, breidde het aantal uit tot 22 (de letters A t/m Y, zonder J, U en W) en vulde zijn *Preface* aan voor de definitieve versie van *De fabel van de bijen* van 1723. (*De morrende korf, of Eerlijk geworden schurken* is zonder de toegevoegde letters opgenomen op blz. 27-40 en het aangepaste *Voorwoord* op blz. 19-25 van *De wereld gaat aan deugd ten onder* (2006).

The Grumbling Hive, or Knaves turn'd Honest is eerder in proza vertaald door H.P.G. Quack, *De brommende bijenkorf, of hoe de boozen in braven verkeerden* (1881) en N. Westendorp Boerma, *De morrende bijenkorf of bekeerde schavuiten* (1930). *De Mopperkorf of Schurken tot inkeer gekomen* (1985) door Jan Eijkelboom is een herdichting. Waarom door ons niet gekozen is voor een herdichting van *The Grumbling Hive*, is toegelicht in *Mensen spreken niet om begrepen te worden* (2007), noot 298. Met 'grumbling' ('grumble' komt van het Nederlandse woord 'grommelen') wordt primair het brommende geluid van een bezig bijenvolk bedoeld. Morren is het geluid van bedrijvigheid. Voor deze en andere connotaties van 'morren', zie WNT.

In zijn Nederlandstalige gedicht *Dankzegginge voor het Genotenen* (1708), zie ook

www.dbnl.nl, refereert Mandeville als volgt aan het pamflet:

'Hier heb je weer Een partij *Manke Gedigte* om je te bedanke
Je bent een vent als david, Thijs.'

Mandeville: 'Alles wat ik ervan kan zeggen, is dat zij een verhaal in kreupelrijm vormen dat ik op een zo ontspannen en vrijpostig mogelijke manier heb willen vertellen, zonder de geringste opzet om geestig te zijn' (*De wereld gaat aan deugd ten onder* (2006), blz. 20).

Ontstaan van Mandevilles pamflet.

De directe aanleiding van het pamflet is kennelijk een preek van de vooraanstaande en strijdbare aartsdeken van Huntingdon en kerkhistoricus White Kennett (1660-1728). Kennett was een vriend en vertrouweling van aartsbisschop Thomas Tenison (1636-1715) van Canterbury en genoot bescherming van bisschop Gilbert Burnet (1643-1715) van Salisbury, een vriend en adviseur van koning Willem III, koningin Maria en koningin Anna. Kennett speelde een belangrijke rol in de zgn. 'Convocation Controversy', een strijd over de machtsverdeling tussen het 'Upper house' en 'Lower house', twee synodes binnen de Anglicaanse kerk bestaande uit bisschoppen respectievelijk vertegenwoordigers van de lagere geestelijkheid. Hij trad op de voorgrond in verschillende organisaties, zoals de 'Societies for the Reformation of Manners', in de 'Society for Promoting Christian Knowledge' en in de 'Society for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts'. Kennett was 'keenly desirous of promotion' (Bennett, *White Kennett, Bishop of Peterborough* (1957), blz. 97), maar niet diplomatiek. Hij had een 'facility for attracting controversy and a forthright expression of his opinions, which often to amounted to tactlessness' (Bennett, blz. 89). Maar Kennett zag de oorzaak eerder buiten zichzelf. 'T is true, *Objections* must be rais'd, and Difficulties must be bore. Nothing great or good was ever done without an *Opposition*, for the truer exercise of Courage, and to make the Victory meritious', aldus Kennett in *A Sermon preach'd before The Societies for Reformation* (1701), blz. 17. In 1718 werd Kennett bisschop van Peterborough.

Kennett was door een preek op 31 januari 1704 getiteld *A Compassionate Enquiry into the Causes of the Civil War* over de Engelse burgeroorlog en de rol van koning Karel I (1601-1649) daarbij, het doelwit geworden van een groot aantal pamfletschrijvers. Zij verweten hem zijn principes en loyaliteit verloochend te hebben.

Deze veelbesproken Kennett hield op 23 maart 1704, bij de opening van de zitting van de 'Assizen' (periodieke hoogste rechtbank door rechters van de Queen's Bench) voor het graafschap Essex, een andere preek, die Mandevilles aandacht trok. De titel ervan is *Christian Honesty Recommended*, 'Christelijke eerlijkheid aanbevolen' (ook op deze website).

Hierin spreekt Kennett uitgebreid over 'a strict Prohibition of all manner of Fraud and Dishonesty'. Christelijke eerlijkheid is een strikte, absolute eerlijkheid; (blz. 7) 'the Honest Man, the good Christian, must be somewhat more than not a Thief, and not a Villain. He must not only abstain from the abominable Crime, but from the *small Offence*, and avoid, if possible, all *appearance* of this *Evil*.' Dit houdt in (blz. 8): 'No sly Intriguing; no subtle Ensnaring; no artfulness in getting; no private Mysteries of Guile, no imposing upon the Ignorance of some; no abusing the good Nature of others; no surprising, over-reaching, betraying; no base and vile ways of doing injury unseen.'

De rigorist White Kennett zegt op blz. 10: 'Christian Honesty is a very strict virtue that keeps punctually to its Rules, and seeks for no evasion here, no dispensation there. It ties up our Hands and our Feet, nay, it ties up the thoughts and intentions of our Heart, to make us perfectly sincere, and altogether Righteous.'

Degenen die hieraan niet voldoen, dus niet christelijk eerlijk zijn, noemt Kennett 'knaves', schurken. Hij verdeelt ze in twee categorieën: de openlijke schurken, die van de 'abominable crime' en de stille schurken, 'reserved knaves', die zich schuldig maken aan de 'small offence' en die niet 'avoid, if possible, all *appearance* of this *Evil*'.

Maar Kennetts preek - gedrukte versies van preken, die zowel in als buiten de kerken werden gehouden, vormden een groot en bijzonder populair genre in het toenmalige Engeland - staat eigenlijk slechts in dienst van eigen belang en eigen succes, namelijk de verhoging van het inkomen van lagere geestelijkheid door 'Queen Anne's Bounty', de 'goedheid van koningin Anna' (vgl. John Evans (1767-1827), *Het boek der godsdiensten* (1848), blz. 158). Hij lijkt vooral duidelijk te willen maken dat koning Hendrik VIII en de zijnen schurken zijn geweest: Hendrik VIII was het die door de 'Act of Supremacy' in 1534, de afscheiding van de Kerk van Engeland van Rome, (blz. 30) 'gave away the Improvements from the Church', met andere woorden, kerkelijke bezittingen en rechten werden afgenomen. Dit volgens Kennett grote onrecht ten nadele van de geestelijkheid wordt nu eindelijk, na 170 jaar, in grote mate hersteld. Kennett haalt Zaccheus, de tollenaar [Lucas 19], als voorbeeld aan en verklaart (blz. 3): 'the restitution of ill gotten Goods, is the way that leads to me [Jezus] and Heaven.' Kennett bedankt koningin Anna op passende wijze voor haar besluit (blz. 30) 'to dedicate a part of her own Revenues to the Pious Uses (...): a devout Royal Bounty, that (...) is now ready to pass into a perpetual Law', wat op 3 april 1704 gebeurde. Voor dit resultaat, officieel toegeschreven aan de inzet van bisschop Gilbert Burnet, heeft Kennett jarenlang geijverd. Hij had de niet altijd objectief-historische onderbouwing geleverd, die hij publiceerde in zijn in de preek aangekondigde boek *The case of impropriations* (1704). Daarover zegt Bennett (blz. 167): 'He once again had hard words to say of a Reformation which had allowed such an impoverishment of the parochial clergy for the self-interest of King and Parliament.' Maar: 'A weakness of Kennett's work was his thesis of ancient independence of the British Church before it succumbed to papal tyranny.'

Bernard Mandeville, opgegroeid en opgeleid in de egalitaire Nederlandse republiek, is hij vanaf 1693 een immigrant in het roerige en ingewikkelde Engeland na de 'Glorious Revolution' van 1688. Daar is hij een overtuigd voorstander van de door die revolutie tot stand gekomen constitutie van de beperkte, protestantse monarchie en gemengd bestuur, een combinatie van Koning, Hogerhuis en Lagerhuis, zij het dat hij in Engeland de scheiding van staat en kerk node mist. Tegen het streven naar een onafhankelijke staatskerk die wat Kennett en andere kerkfunctionarissen betreft leidend moet zijn voor de seculiere overheid, is hij fel gekant. De politieke situatie van het land is verward en complex door de nog voortdurende krachtmeting tussen voor- en tegenstanders van de 'Glorious Revolution', door groepen die zich met het platteland respectievelijk de steden en het hof identificeren. De economie wordt zwaar belast door het, met de Nederlandse republiek, voeren van de Spaanse Successieoorlog tegen de absolute koning Lodewijk XIV van Frankrijk. Wat Mandeville hiervan vond, komt goed tot uitdrukking in zijn gedicht *De pamflettisten* (*The Pamphleteers*) uit 1703, dat is opgenomen in *De fabel van de bijen* (2008). Mandeville waardeert in Engeland het constitutionele monarchistisch-aristocratisch-democratische bestel met een spontane, vrije en dynamische urbane cultuur en economie. Dat de kerk c.q. geestelijken zich niet met politiek en economie moeten bemoeien, is voor Mandeville een uitgemaakte zaak, mede gebaseerd op zijn persoonlijke ervaring in de nasleep van de Rotterdamse Costerman-affaire. Zie hierover Arne C. Jansen, *Het leven van Bernard Mandeville (1670-1733)*, in *De wereld gaat aan deugd ten onder* (2006), blz. 235-40.

Titel, vorm en plot van Mandevilles pamflet.

Mandeville is een dichter die bezig is met wat Stephen H. Daniel heeft aangeduid als zijn 'project van de mythe-fabel' (Zie Stephen H. Daniel, *Myth and Rationality in Mandeville* (1986), in vertaling als *Mythe en rationaliteit bij Mandeville* (2008) op deze website). Dit project is dan nog niet verder dan de publicatie van drie dichtbundels, te weten *Some Fables, after the Easie and Familiar Method of Monsieur de la Fontaine*, 'Enkele fabels, volgens de gemakkelijke en bekende methode van monsieur de La Fontaine' (1703), *Aesop Dress'd; or A Collection of Fables, Writ in Familiar Verse*, 'Aesopus in 't pak, of een verzameling fabels, geschreven in bekende verzen' (1704) en *Typhon: or The Wars Between the Gods and Giants*, 'Typhon of de oorlogen tussen de goden en de reuzen' (1704). Hierin (*Typhon*, blz. 27) geeft hij aan hoe hij zichzelf als literator ziet: 'Tho' was I of renown, as some are, / I'd serve you as your Fav'rite Homer, / Who often wittily rehearses / Stories with the same ends of Verses.'

De dichterlijke Mandeville, 'uw favoriete Homerus', een prototype van de 'infinite player' als bedoeld door James P. Carse in *Finite and infinite games* (1986), reageert op de ondichterlijke, ideologische verhalenvertellers, of 'finite players', White Kennett en de Franse aartsbisschop en schrijver François Fénelon (1651-1715).

De politiek activistische Fénelon (vgl. Sanford B. Kanter, *Archbishop Fenelon's*

Political Activity: The Focal Point of Power in Dynasticism, French Historical Studies (1966), blz. 320-334) is de leermeester van de jonge hertog van Bourgondië, Lodewijk van Frankrijk (1682-1712), oudste zoon van kroonprins Lodewijk (1661-1711) en kleinzoon van Lodewijk XIV (1638-1715). Hij schreef de *Fables composées pour l'Education de Mgr le Duc de Bourgogne*, 'Fabels geschreven voor de opvoeding van de hertog van Bourgondië' en in 1699 verscheen zijn bekendste boek *Les Aventures de Télémaque, fils d'Ulysse, ou Suite du Quatrième Livre de l'Odyssée d'Homère*. De fabels behoorden tot de eerste opvoedingsperiode van de jonge Lodewijk. Martin: 'Na het lezen van deze fabels (...) moest deze lectuur worden bekroond door het lezen van de *Télémaque*' (H.G. Martin, *Fénelon en Hollande*, 1928, blz. 163). Dit boek werd enorm populair in Europa, werd in verschillende talen vertaald en kende in korte tijd vele herdrukken.

In een van de prozafabels, *De bijen (Les Abeilles)* schetst Fénelon zijn heilstaat. Hoe deze heilstaat door specifiek politiek beleid en een specifieke zedelijke hervorming kan en moet ontstaan uit een schurkenstaat, is het politieke en educatieve hoofdthema van *Les Aventures de Télémaque*. Fénelon beschrijft erin onder meer hoe Salente (staat voor Frankrijk onder het bewind van koning Lodewijk XIV) razendsnel van een slecht bestuurd land wordt veranderd in een goed bestuurd land doordat de koning ervan, Idoménée, de ideologie van de deugd wordt bijgebracht. De koning wordt ideologisch bekeerd door Minerva-Mentor, die Fénelons alter ego is. Of zoals naar aanleiding van de Nederlandse vertaling *De gevallen van Telemachus, soone van Ulysses; of Vervolg van het vierde Boek der Odysee van Homerus* (1700) wordt gezegd: 'Minerva, de godin der wijsheid zelf, die onder de gedaante van Mentor de jonge Telemachus vergezelt, (...) toont hem enerzijds de heerlijkheid van de deugd, anderzijds de vuiligheid van de ondeugd, stampt hem telkens in dat kwaad doen de oorzaak van alle rampen, integendeel wel doen de bron van alle heil is. Deze leert hem de rede en de gaven van het vernuft te gebruiken, de juiste en loffelijke grootmoedigheid te behartigen, dapperheid na te jagen, doch niet zonder voorzichtigheid; standvastig, vroom, en matig te wezen: met een woord gezegd, deze legt daarop toe dat ze de jeugdige vorst alom een sterke indruk geeft van alle deugden en begaafdheden, waardoor hij zichzelf zijn hoge geboorte waardig maakt en de volkeren gelukkig, die in tijd en wijle door hem beheerd mochten worden' (*De Boekzaal van Europe*, 1700, mei-juni, VIII Hoofddeel, hertaald; www.dbnl.nl). Alle koningen zijn Fénelons doelwit, want volgens hem hangt nationaal en internationaal het gedrag van alle onderdanen af van het voorbeeld dat de koningen geven of zij schurken zijn dan wel op Fénelons lijn van de deugd zitten. 'Goede koningen zijn zeer zeldzaam, en het merendeel zo slecht' (blz. 336). Degenen die op aarde doorgaan voor tamelijk goede koningen, hebben niet eens 'de smaak van de deugd' gehad (blz. 332). Een goede koning is 'geen mens', maar 'een weldadige godheid in een menselijke gedaante' (...) 'bij wie zij [de goden] het gouden tijdperk willen hernieuwen (blz. 308). [De aanhalingen uit Fénelons *Aventures de Télémaque* in deze annotatie zijn alle vertaald; zij zijn afkomstig uit *Aventures de Télémaque suivies du recueil des fables, composées*

pour l'éducation de Mgr le Duc de Bourgogne, Firmin-Didot (z.j., 1878)].

Aartsbisschop Fénelon is afkomstig uit een verarmd adellijk geslacht. Zijn machtspolitieke visie is een theocratisch-monarchistisch-aristocratisch staatsmodel met een centraal geleide, statische rurale cultuur en economie. Invloed van het volk is er immanent-politiek uitgeschakeld, overigens niet meer theologisch door te verwijzen naar de bijbel, in casu *Romeinen* 13:1, maar door de ideologie van een goddelijke deugd in beheer bij 'vrienden van de goden'. De volgorde theocratisch-monarchistisch-aristocratisch is wezenlijk. Fénelon eist voor zichzelf de belangrijkste rol op. Als Mentor maant hij zijn koninklijke pupil: 'wantrouw uzelf en wacht altijd mijn raadgevingen af' (blz. 6). De koning wordt zo 'herder van het volk' (blz. 226). 'Zegen (...) oh grote Jupiter, de koning die op u lijkt' (blz. 229). Het gebruik van mythologische goden of antieke filosofen doet niets af aan Fénelons bedoeling. 'Het is niet nodig om christen te zijn om dit alles te denken, maar men moet christen zijn om het goed in praktijk te brengen', zegt hij in *Dialogues sur l'éloquence* (1718), ed. 1858, blz. 162. Elke onduidelijkheid verdwijnt in zijn *Plans du gouvernement* (1711): 'De Kerk is de moeder van de koningen. Zij bevestigt hun gezag, door de mensen door het geweten te verbinden. Zij stuurt de volken om hun koningen volgens God te kiezen. Zij werkt eraan om de koningen met elkaar te verenigen' (IV, 4) en haar gezag werkt samen met de koningen 'om de mensen in de samenleving te doen leven in onderschikking, gerechtigheid en eerlijkheid van zeden' (IV, 1). Het aristocratische gehalte blijkt uit het advies van Mentor aan koning Idoménée: 'regel uw standen door geboorte. Plaats bovenaan degenen die de oudste en schitterendste adel hebben' (blz. 216). En in de fabel *De bijen* zegt Fénelon: 'De aanzienlijkste onder de Bijen leidden de andere, die gehoorzaamden, zonder morren en zonder afgunst jegens degene die boven hen stonden.'

Ook Fénelon bewierookt eerlijkheid. 'Nooit was een volk zo eerlijk', zegt hij over de idyllische bevolking van Bétique (blz. 147). 'Het gebrek van deze (achterdochtige vorst) was de eerlijkste mensen te wantrouwen: want hij kon niet de oprechte en eenvoudige mensen onderscheiden die handelen zonder zich anders voor te doen' (blz. 43-4). Maar in tegenstelling tot die van Kennett is Fénelons eerlijkheid niet absoluut: 'Wie in staat is te liegen, is onwaardig tot de mensen te worden gerekend, en wie niet kan zwijgen, is onwaardig te regeren' (blz. 39).

Als Fénelon koning Idoménée na diens ideologische bekering in de mond legt: 'alles wat ik heb horen zeggen (...) leek me een pure fabel: maar nu zie ik de waarheid ervan in' (blz. 229), dan botst dit met Mandevilles tastende Homerische mythe-fabel opvatting. Vandaaruit reageert hij op de onmytische en daardoor arrogante stellingen van White Kennett en Fénelon. Stephen Daniel: 'Het is cruciaal voor Mandeville dat hij zijn aanklacht betreffende de menselijke trots presenteert in de vorm van een fabel omdat hij alleen binnen de fabel (als mythe en apoloog) de wortel van menselijk zelfbedrog kan oproepen. De bijachtige goden van *Typhon* en de godachtige en als Jupiter getransformeerde bijen van *De*

morrende korf belichamen Mandevilles huwelijk van Homerus en Aesop, van klassieke mythe en apoloog. Maar het is in *De fabel van de bijen* dat Mandevilles fabulaire beschrijving van de mens het meest expliciet wordt. Want het is in *De fabel* dat hij 1) de nadruk legt op de oer-oorpronkelijke, zelf-corrigerende en zelf-constituerende aard van opduikende rationaliteit en 2) waarschuwt tegen het zelfbedrog en de trots bij de menselijke rationaliteit die juist het succes van de fabelvorm als een zedelijk-pedagogisch middel toestaat.'

Mandeville noemt Fénelon niet met name. *De morrende korf, of Eerlijk geworden schurken* bevat vele toespelingen op Fénelons werk; zie de noten hierna (in *De fabel van de bijen* (2008)). In dit verband wordt nog opgemerkt dat Fénelon in het begin van het laatste hoofdstuk (xviii) van *Aventures de Télémaque* benadrukt: 'Om goed te kunnen oordelen over de mensen moet men beginnen met te weten wat ze moeten zijn' (blz. 422), terwijl Mandeville zijn eerdergenoemde essay *Een onderzoek naar de oorsprong van de zedelijke deugd* aldus begint: 'Een van de belangrijkste redenen waarom zo weinig mensen zichzelf begrijpen, is dat de meeste schrijvers hun altijd leren wat ze zouden moeten zijn en zich er bijna nooit druk over maken hun te vertellen wat ze werkelijk zijn.'

Opmerking.

White Kennett en zijn preek *Christian Honesty Recommended* zijn voor het eerst genoemd door W.A. Speck in *Mandeville and the Eutopia seated in the brain*, opgenomen in Irwin Primer (red.), *Mandeville Studies* (1975), blz. 77. Speck verwijst naar de studie van Bennett. Uit de verklaring die Speck vervolgens geeft voor het ontstaan van Mandevilles pamflet, kan worden afgeleid dat hij de inhoud van Kennetts preek niet kende.

Istvan Hont heeft in *The luxury debate in early enlightenment*, in *The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought* (2006), red. Mark Goldie en Robert Wokler, gewezen op Fénelons fabel *Les Abeilles* in relatie tot Mandevilles *Fable of the Bees*. Over dit luxe-debat zie ook F.B. Kaye, Introduction, in Bernard Mandeville, *The Fable of the Bees*, ed. Kaye, i, xciv-xcviii. Daarin refereert Kaye ook aan Fénelons *Aventures de Télémaque* (xcvii, noot 2). In de door hem geraadpleegde editie van Cahen (1920) komen Fénelons fabels niet voor. Dat Mandeville zich voor *De morrende korf* tekstueel heeft laten inspireren door Fénelons *Aventures de Télémaque*, lijkt Kaye te zijn ontgaan.

Zie verder: 'Jupiter en de Honich Bijen': kern van *De morrende korf of Eerlijk geworden Schurken*